

УДК 339.92

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

К.Г. Храпач, А.А. Воронкова, Ю.Г. Батир

Процеси міжнародної інтеграції є динамічними і постійно розвиваються. Кількість інтеграційних утворень та угод зростає щороку, що свідчить про активний рух у напрямку глибшої співпраці між країнами. Нові партнерства, переговори та створення регіональних блоків – усі ці процеси є частинами зазначеного еволюційного процесу. Оцінка ефектів від інтеграційних процесів є складним завданням через множину факторів, що впливають на них. Кожне регіональне об'єднання має свої унікальні характеристики, такі як економічний стан країн-учасниць, рівень розвитку інфраструктури, правова база тощо.

***Ключові слова:** інтеграція, процес, країни, об'єднання, структура.*

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE PROCESS OF EVALUATING THE EFFICIENCY OF INTEGRATION PROCESSES

K. Khrapach, A. Voronkova, Y. Batyr

In the conditions of increasing turbulence in world politics and economy, the analysis of effective integration associations from the point of view of identifying the best practices of cooperation becomes especially relevant. International integration processes are dynamic and constantly evolving. The number of integration entities and agreements is growing every year, which indicates an active movement in the direction of deeper cooperation between the countries. New partnerships, negotiations and creation of regional blocs - all these processes are parts of this evolutionary process. When analyzing the effectiveness of integration structures, it is necessary to take into account both current and potential political problems that can significantly complicate the processes of economic cooperation and the achievement of declared goals. The processes of economic integration take place both bilaterally and on a regional or global basis. A characteristic feature of integrations can now be called their development at the regional level: the creation of a coherent regional economic complex with unified supranational and intergovernmental authorities. economic integration creates good relations between countries in the process of free movement of goods, services, capital and labor, as well as mutual understanding in the field of economics, politics, legislation, and also ensures the exchange of information, etc. Therefore, the stages of development of integration depend on the level of political and economic consensus and the interests of the participants. In general, participation in integration groups, as a rule, has a positive effect on the economies of participating countries. An integration association, characterized by a

large market, increases the expected benefit from investments and reduces the risks associated with the sales market, which allows to reduce costs with the help of the growth of potential consumers. Increased competition stimulates the development of more efficient industries, which contributes to the competent allocation of resources. It is noted that it is difficult to objectively assess the effectiveness of integration processes. Currently, there is no single methodology that allows for an accurate assessment of all the effects of integration. It is emphasized that participation in this or that association may have different effects on different participating countries of the same bloc.

Keywords *integration, process, countries, association, structure.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Активатором інтеграційних процесів виступають різні чинники як економічного, так і політичного характеру. Обґрунтуванням цього процесу є його економічна доцільність, яка, як правило, виражається зростанням взаємної торгівлі між учасниками інтеграції, що веде в кінцевому підсумку до зростання результативних показників на макrorівні. З цією метою було сформовано свого часу такі відомі на сьогодні континентальні економічні блоки, як АСЕАН, НАФТА (з 1 жовтня 2018 року НАФТА припинило своє існування та було замінено на ЮСМКА), в рамках яких реалізується саме ця причина їхнього створення. Також можна відзначити і регіональні спілки, такі як Європейський Союз та Євразійський економічний союз тощо.

Із поглибленням розуміння процесів розвитку торгівлі та формування концепцій інтеграції стало все більш актуальним питання про те, як оцінити ефективність цих процесів, тобто, чи можна говорити про досягнення цілей інтеграції та висловити інтеграційні ефекти кількісно за допомогою методів економіко-математичного аналізу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники внесли значний внесок у розвиток теорії та практики міжнародної економічної інтеграції через свої наукові праці та аналізи: Джейкоб Вайнер (американський економіст, який звернув увагу на значення міжнародної торгівлі та створив теорію митних союзів), Річард Купер (американський економіст, що вивчав питання торгівлі, інтеграції та міжнародного розвитку), Ернест Хаас (американський політолог, який досліджував процеси міжнародної інтеграції та створив термін «норми розподілу»), Степан Шамборовський (український економіст, який досліджував питання міжнародної торгівлі та інтеграції), Ігор Пузанов (український економіст, який спеціалізувався на міжнародній економіці та інтеграційних процесах), Володимир Мовчан (український економіст, який досліджував питання міжнародної економічної інтеграції та регіонального розвитку), Ігор Бураковський (український

економіст, який займався аналізом інтеграційних процесів у світовій економіці), Олена Булатова (український економіст, яка вивчає питання міжнародної економічної інтеграції та економічного розвитку) та ін.

Динамічний розвиток інтеграційних процесів у світі зумовлює необхідність поглиблення досліджень щодо оцінки ефективності згаданих процесів.

Мета статті – аналіз методичних підходів щодо оцінки ефективності інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія митних союзів, розроблена Джейкобом Вайнером, має велике значення для розуміння впливу міжнародної економічної інтеграції на конкурентну силу країн. Зокрема, Вайнер у своїй праці «The Customs Union Issue» (1950) висвітлює два основних ефекти, які виникають внаслідок формування митних союзів:

1. Ефект створення торгівлі: Цей ефект виникає внаслідок зниження торговельних бар'єрів між країнами-членами митного союзу. Він призводить до збільшення торгівлі між цими країнами за рахунок збільшення обсягів експорту та імпорту.

2. Ефект переорієнтації торгівлі: Цей ефект виникає внаслідок зміни торговельних партнерів країн-учасниць митного союзу. Після утворення митного союзу країни можуть змінити свої торговельні відносини, звертаючи увагу на інші країни-члени союзу через зниження торговельних бар'єрів між ними.

Ці два ефекти мають значний вплив на конкурентну силу країн, які входять у митний союз. Збільшення торгівлі може призвести до зростання виробництва, створення нових робочих місць та підвищення економічного добробуту. Однак ефект переорієнтації торгівлі може мати як позитивний, так і негативний вплив на економіку країн-учасниць, залежно від їхньої конкурентоспроможності та можливостей адаптації до нових умов торгівлі [1].

Джеймс Мід, англійський економіст і лауреат Нобелівської премії з економіки 1977 року, дав значний внесок у розвиток теорії міжнародної економічної інтеграції. Він критично проаналізував теорію Дж. Вайнера і розробив власну теорію «торговельної експансії», яка виявилася важливим внеском у розуміння ефектів міжнародної економічної інтеграції [2].

Теорія «торговельної експансії», запропонована Мідом, пояснює підвищення економічного добробуту національних економік держав, які інтегруються. Вона акцентує увагу на зростанні торгівлі як засобу досягнення економічного зростання та підвищення добробуту.

Важливою особливістю цієї теорії є врахування взаємозв'язку між торгівлею та економічним розвитком країн.

Праці Міда та Вайнера стали важливим підґрунтям для подальших досліджень в галузі міжнародної економічної інтеграції та її впливу на глобальну конкурентну силу всіх суб'єктів глобального господарства. Їхні ідеї вплинули на формування стратегій міжнародної торгівлі та сприяли кращому розумінню механізмів економічної інтеграції.

У сучасних теоріях міжнародної економічної інтеграції представлена математична версія її динамічної частини. А саме модель, яка включає динамічні показники торгівлі, факторів праці та капіталу, а також доданої вартості за Парето. Такий підхід до оцінки ефективності інтеграції дозволив сформуванню у науці міждисциплінарний підхід, який дає можливість оцінити перспективи та наслідки економічної інтеграції, на відміну від раніше існуючого статичного підходу.

Такий науковий напрямок можна пов'язати з визначенням внутрішнього валового продукту (ВВП). Науковий інтерес представляло те, що з'явилася можливість аналітично виявити економічні вигоди держав від участі в інтеграційному процесі і довести, що вони отримують корисність. При цьому чим менше країна, тим більше зростання ВВП вона отримує в ході інтеграції, і, навпаки, у більших учасників – спостерігається менше зростання ВВП та продуктивності. Не можна не відзначити, що цей факт був відомий і раніше емпірично, але з появою цих теорій став математично підтверджений і доведений.

Оцінка ефектів міжнародної економічної інтеграції може базуватися на різних концептуальних підходах, що враховують різні аспекти цього процесу. До них відносять:

1. Теорія торгового розвитку. Підхід зосереджений на торговельних взаємозв'язках між країнами та їхнім впливом на економічний зріст. Основні концепції цього підходу включають теорії компаративних переваг та теорії нової торгової теорії.

2. Моделі балансування вигод. Моделі оцінюють, як різні сторони міжнародної економічної інтеграції розподіляють вигоди та втрати. Вони можуть враховувати такі аспекти, як зміни в торговельних потоках, вплив на рівень зайнятості та розподіл доходів.

3. Моделі економічного росту. Моделі досліджують, як міжнародна економічна інтеграція впливає на економічний зріст країн. Вони можуть включати аналіз ефектів спеціалізації, масштабу та інновацій.

4. Моделі інституційного впливу. Моделі досліджують вплив інституційних факторів, таких як законодавство, політична стабільність та корупція, на результати міжнародної економічної інтеграції.

5. Моделі регіонального розвитку. Моделі аналізують вплив міжнародної економічної інтеграції на регіональний розвиток, включаючи розподіл інвестицій, розвиток торгівлі та інфраструктури.

Кожен з цих підходів має свої переваги та обмеження, і використання конкретного підходу може залежати від контексту дослідження та поставлених цілей оцінки.

Процеси міжнародної інтеграції є динамічними і постійно розвиваються. Кількість інтеграційних утворень та угод зростає щороку, що свідчить про активний рух у напрямку глибшої співпраці між країнами. Нові партнерства, переговори та створення регіональних блоків – усі ці процеси є частинами цього еволюційного процесу.

Ефективність кожного інтеграційного утворення оцінюється за багатьма факторами, але одними з ключових є кількість країн-членів та обсяг охопленого населення. Дійсно, такі регіональні блоки, як Європейський Союз, Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), Азіатсько-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС), Меркосур, Африканський континентальний союз та Ліга арабських держав, є найбільшими та впливовими у світі, оскільки охоплюють велику кількість країн і населення (табл. 1).

Таблиця 1 – Показники міжнародних інтеграційних утворень

Назва	Кількість членів	ВВП, млрд дол	ВВП на душу населення	Частка у світовому ВВП, %
ЄС	27	17165,427	38400	17,86
АСЕАН	10	3355,66	5028	3,49
НАФТА	3	25751,238	51586	26,80
АТЕС	241	58067,926	19708	60,472
МЕРКОСУР	11	2986208	7364	3,11
Африканський союз	51	2515,048	2026	2,62
Ліга арабських держав	21	2665,503	6409	2,77

Джерело: складено за даними [3; 4]

Дослідження щодо процесів міжнародної економічної інтеграції вимагають всебічної оцінки економічного ефекту інтеграції ринків, проте у світовій практиці поки що не склалося загальноприйнятих

методів для виконання такої оцінки. Багато в чому методологічні підходи до оцінки економічного ефекту залежать від того, з позицій якого теоретичного підходу сприймається процес інтеграції.

Перші етапи інтеграції торкаються, головним чином, сфери взаємної торгівлі. У зв'язку з цим найбільш актуальною стає оцінка порівняльних переваг у взаємній торгівлі у рамках інтеграційного об'єднання з метою визначення оптимальних напрямів розвитку торговельних відносин. Методику подібної оцінки було вперше запропоновано британським економістом Х. Ліснером у 1960-х роках. в ході вивчення ним порівняльних переваг Великобританії в торгівлі з країнами Спільного ринку Європейського економічного співтовариства, що формується. Індекс Ліснера розраховується як відношення експорту продукту, що розглядається, з країни, що розглядається, до загального обсягу експорту даного продукту групою країн, тобто, дозволяє визначити наявність порівняльної переваги (CA, Comparative Advantage) країни в експорті в порівнянні з групою країн [5]:

$$CA_{Liese} = \frac{x_{ij}}{x_{nj}},$$

де X – обсяг експорту в грошах для:

i – аналізованої країни,

j – аналізованої галузі чи продукту,

n – аналізованої групи країн.

З розвитком інтеграційних процесів у Європі та інших регіонах світу стало очевидним, що кількісні економічні ефекти інтеграції не обмежуються розвитком взаємної торгівлі. У зв'язку з цим Європейським Центральним Банком була на початку 2000-х років розроблено комплексну методику оцінки ефективності економічного співробітництва країн у рамках інтеграції, засновану на кількісному та якісному аналізі. Дана методика включає безліч індикаторів і дозволяє визначити інституціональний індекс інтеграції (в діапазоні від 0 до 100 одиниць), який формується з 4 блоків з вагою від 0 до 25 одиниць кожен.

Перший блок присвячений аналізу двосторонньої торгівлі, другий – розвитку співробітництва в інших галузях економіки, третій – оцінці ефективності економічних реформ, четвертий – оцінці лібералізації ринків товарів та послуг.

В рамках даної методики у різних блоках серед ключових можна такі індикатори, як взаємна торгівля, мобільність капіталу, мобільність трудових ресурсів, рівень ефективності наднаціональних інститутів,

координація податкової, монетарної, фінансової політики між країнами-учасницями тощо. [6].

Важливим показником для оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності будь-якої країни виступає його частка у світовому експорті (рис. 1).

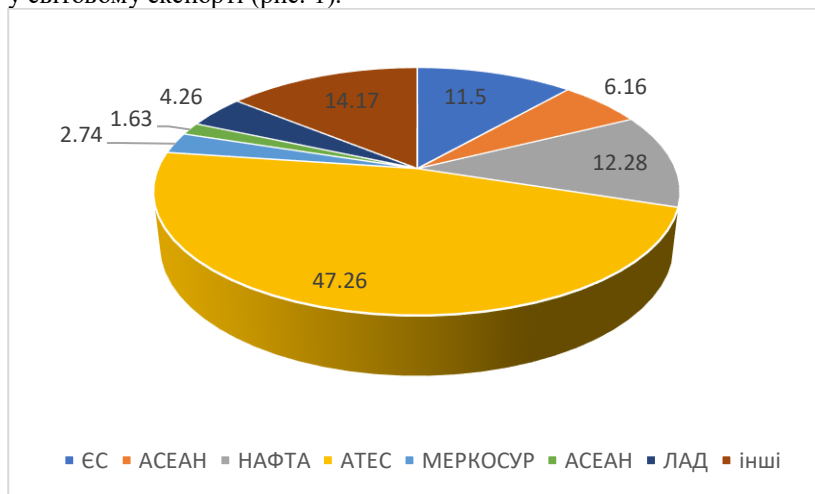

Рис.1 Внесок інтеграційних утворень до світового експорту, %, складено за даними [7,8]

В останні роки інтерес до міжнародної економічної інтеграції та оцінки її ефектів виявили багато міжнародних організацій, на відміну від Європейського Центрального Банку, безпосередньо не пов'язані з інтеграційними об'єднаннями. Наприклад, в ОЕСР було розроблено систему економічних індикаторів, що характеризують розвиток внутрішньорегіональної торгівлі.

Ймовірно, однією з найбільш комплексних та актуальних методик оцінки економічного ефекту економічної інтеграції є методика, розроблена на початку 2010-х років Азіатським банком розвитку. У рамках даної методики міжнародна економічна інтеграція також, як і в більшості інших методик, розглядається як процес встановлення та подальшого зміцнення зав'язків між ринками держав, що інтегруються, і оцінюється, насамперед, з точки зору ефектів розвитку взаємної торгівлі [9].

Методика включає чотири основних компоненти, а саме:

– оцінка потоків товарів, послуг та капіталу в рамках інтеграційного об'єднання;

- оцінка цінових ефектів з використанням агрегованих макроекономічних цінових індикаторів на ринках сировини та основних товарів, а також фінансових індикаторів;
- оцінка інтеграції ринків капіталу;
- оцінка глибини регіональної спеціалізації.

Оцінка потоків товарів, послуг та капіталу в рамках інтеграційного об'єднання може бути виконана насамперед шляхом визначення частки взаємної торгівлі у загальному обсязі зовнішньоторговельного обороту країн-учасниць інтеграційного об'єднання, оцінка динаміки зростання показників зовнішньої торгівлі, якісний аналіз торгівлі товарними групами. Також можуть бути розглянуті широко відомі в економічній практиці показники, що характеризують рівень концентрації капіталу: індекс Херфіндаля Хіршмана, індекси концентрації, індекс Джіні та інші [10].

Ще одним широко застосовуваним на практиці методом оцінки динаміки та структури зовнішньої торгівлі є оцінка потенціалу насичення ринку імпортом та потенціалу приросту експорту визначення оптимальних ніш розвитку взаємної торгівлі товарами всередині інтеграційного об'єднання. Цей метод активно використовується Азіатським Банком Розвитку [9]. Крім того, актуальними для дослідників залишаються гравітаційні моделі, що дозволяють спрогнозувати обсяги торгівлі пропорційно обсягу ВВП держав і обернено пропорційно відстані між ними [11, 12]. Для оцінки окремих сфер торгівлі та послуг можуть використовуватись специфічні індикатори, наприклад, кількість користувачів мережі Інтернет, обсяг передачі інформації, оцінка транспортно-логістичних потоків тощо.

У результаті безлічі теоретичних та практичних досліджень було встановлено, що збільшення обсягів торгівлі та розвиток економічних інститутів внаслідок економічної інтеграції може сприяти збільшенню щорічних темпів зростання ВВП залучених країн на 1,5–3,0% [13]. При цьому недостатньо глибоко вивчено природу цих ефектів, особливо на регіональному рівні. З погляду класичної та неокласичної шкіл економічної теорії такі ефекти інтеграції можуть бути пояснені збільшенням ефективності виробництва в результаті релокалізації економічних ресурсів, яка стає можливою в результаті зняття бар'єрів при розвитку інтеграції [14]. Це дозволяє реалізувати порівняльні переваги країн-учасників інтеграції та поглибити їхню спеціалізацію в системі економічних зав'язків усередині інтеграційного об'єднання.

У кількох дослідженнях велика увага приділяється інтеграційним ефектам фінансової інтеграції до ЄС [15]. Такий інтерес викликаний у зв'язку з формуванням єдиного ринку фінансових послуг та

запровадження єдиної валюти. Наприклад, пропонується певний тест інтеграції, заснований на конвергенції прибутковості банків (Return On Assets або ROA), який базується на припущенні рівноваги (з ринками, що добре функціонують), коли очікувана прибутковість порівнянних активів економіки повинна бути однаковою [16]. Загалом, на їхню думку, банківські ринки в Європі виявляються далеко не інтегрованими. Існує також дослідження про зближення банківських систем у Європі після запуску єдиної ринкової програми у 1993 р. [17]. Усі ці напрями наводять слабкі докази конвергенції, і лише деяких продуктів, доведено ефективність інтеграції.

Висновки оцінка ефектів від інтеграційних процесів є складним завданням через множину факторів, що впливають на них. Кожне регіональне об'єднання має свої унікальні характеристики, такі як економічний стан країн-учасниць, рівень розвитку інфраструктури, правова база тощо. Тому існує потреба в розробці специфічних методик оцінки ефектів для кожного конкретного об'єднання.

Для ефективної оцінки необхідно враховувати різноманітні аспекти, такі як зміни в торговельних зв'язках, вплив на виробництво та зайнятість, динаміку інвестиційних процесів, ефективність регулювання, та інші. Зазвичай використовуються комплексні підходи, що поєднують кілька методів та показників, таких як аналіз торговельного обороту, валовий внутрішній продукт, рівень безробіття, обсяги прямих іноземних інвестицій, та інші.

Крім того, важливо враховувати перспективи розвитку об'єднання в майбутньому, щоб зрозуміти його потенційні можливості та виклики. Такий підхід дозволяє отримати більш об'єктивну картину процесів, що відбуваються в рамках регіонального об'єднання.

Список джерел інформації / References

1. Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York.
2. Meade, J. The theory of customs unions, selections. Retrieved from https://seinst.ru/files/vehi_6_046_meade2_teoriya.pdf.
3. Gross domestic product 2021. The World Bank. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/search?q=world+GD+P¤tTab=1&x=0&y=0>.
4. Indicators of world development: population dynamics. The World Bank. Retrieved from <http://wdi.worldbank.org/table/2.1>.
5. Liesner, H. H. (1968). The European Common Market and British Industry. *Economic Journal*, 302-316.
6. Genna, G., Feng, Y. (2003). Regional Integration & Domestic Institutional Homogeneity: A Comparative Analysis of Regional Integration in the Americas, Pacific Asia & Western Europe. *Review of International Political Economy*, 10, 2, 278-309.

7. Global dynamics of merchandise export. World Trade Organization. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?end=2021&most_recent_year_desc=false&start=1960&view=chart.
8. The United Nations Comtrade database: global trade data. United Nations Statistics Division. Retrieved from <https://comtradeplus.un.org/>.
9. Asian Development Bank (2006). Central Asia: Increasing Gains from Trade Through Regional Cooperation in Trade Policy, Transport, and Customs Transit. Manila: ADB.
10. Osterkamp, R. (2008). *Measuring Regional Trade Integration in Southern Africa*. 8, 22.
11. Bergeijk, P., Brakman, S. (2009). The Gravity Model in International Trade. Advances and Applications. Cambridge: Cambridge University Press, 1-26.
12. Braha, K., Qineti A., Ibraimi S., Imeri A. (2015). Trade and Integration: A Gravity Model of Trade for Selected EU Candidate Countries. *International Conference of Agricultural Economists*, 8-14.
13. Daumal, M. (2013). The impact of trade openness on regional inequality: the cases of India and Brazil. *The International Trade Journal*, 27, 3. 243-280.
14. Nunn, N. (2007). Relationship-specificity, incomplete contracts, and the pattern of trade. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(2), 569-600.
15. Ringel, M., Knodt, M. (2018). The governance of the European Energy Union: Efficiency, effectiveness and acceptance of the Winter Package 2016. *Energy Policy*, 112, 209-220.
16. Thissen, M., Di Comite, F., Kancs, d'Artis, Potters, Lesley (2014). *Modelling InterRegional Trade Flows Data and Methodological Issues in Rhomolo*. Bruxelles: European Commission.
17. Murinde, V., Agung, J., Mullineux, A. (2004). Patterns of corporate financing and financial system convergence in Europe. *Review of International Economics*, 12, 693-705.

Храпач Костянтин Григорович, старший викладач кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування Державний біотехнологічний університет, Kostyazoovet@ukr.net.

Khrapach Kostyantyn, senior lecturer of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, Kostyazoovet@ukr.net.

Воронкова Алла Анаголіївна, к.е.н., доцент кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування, Державний біотехнологічний університет, voronkova.hdzva@gmail.com.

Voronkova Alla, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, voronkova.hdzva@gmail.com.

Батир Юрій Георгійович, к.е.н., доцент кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту, Національний університет цивільного захисту України, batyrura@ukr.net.

Batyr Yurii, PhD of Economics, Associate Professor of the department of public administration for civil defence of the National university of civil defence of Ukraine, batyrura@ukr.net.